

RECENZJA

TEFSIR TATARÓW WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO: XVI-WIECZNY PRZEKŁAD KORANU NA JĘZYK POLSKI. Wydanie krytyczne zabytku polskiej kultury narodowej. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022. Redakcja naukowa i autorstwo Joanna Kulwicka-Kamińska i Czesław Łapicz: t. 1: *Komentarz filologiczno-historyczny*, Toruń 2022, ss. 614, t. 2: *Faksymile*, Toruń 2022, ss. 1000, t. 3: *Transliteracja*, Toruń 2022, ss. 1037.

Przywołane powyżej trzytomowe dzieło, liczące około trzech tysięcy stron i stanowiące krytyczne wydanie najstarszego polskiego tłumaczenia Koranu, z rzetelną podbudową teoretyczną i naukowym warsztatem translatorycznym, opatrzone komentarzem filologiczno-historycznym, ma we współczesnej humanistyce polskiej wymiar unikalny. Edycja jest zwornikiem kultur świata islamskiego i świata chrześcijańskiego, a także odzwierciedleniem fenomenu świadomości językowej i kulturowej diaspory Tatarów-muzułmanów, potomków XIV-wiecznych osadników zamieszkałych na terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego w granicach Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Recenzowana praca jest wynikiem projektu badawczego realizowanego przez międzynarodowe zespoły pod kierunkiem prof. Czesława Łapicza (2013-2016) i prof. Joanny Kulwickiej-Kamińskiej (2017-2022). Koncepcja projektu zrodziła się znacznie wcześniej i wiązała się z powstaniem subdyscypliny zorientowanej interdyscyplinarnie – kitabistyki i z powołaniem Pracowni Kitabistycznej przy UMK.

Wyjątkowość publikacji wyraża się w tym, że jest to pierwsze w historii języka polskiego pełne naukowe opracowanie i edycja kopii przekładu XVI-wiecznego Tefsiru Tatarów Wielkiego Księstwa (oryginał się nie zachował). Joannie Kulwickiej-Kamińskiej i Czesławowi Łapiczowi zawdzięczamy filologiczne tłumaczenie na współczesny język polski, poprzedzone opracowaniem zasad transliteracji alfabetu arabskiego na łacinkę, a następnie dokonaniem opisu filologicznego (obejmującym m.in. metrykę i paleografię zabytku). Uczeń wykonał te zadania z właściwą

sobie akrybią filologiczną. Nadto Joanna Kulwicka-Kamińska przeprowadziła (współ z arabistą) badania na warstwie orientalnej tefsirów (odczyt i analiza filologiczna). Prace te wykonane zostały z pietyzmem godnym świętej księgi islamu.

Imponujące – już na etapie przedsięwzięcia naukowego – są wielość i złożoność zadań badawczych przyjętych i realizowanych przez międzynarodowe interdyscyplinarne zespoły kierowane przez Uczonych toruńskich. Zakreślone spektrum badań nad tefsirami-tekstami, powstałymi w XVI-XVII w. na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego we wspólnocie tatarsko-islamskiej, żyjącej wśród ludności słowiańskiej – ruskiej, wymagało od Badaczy wielu predyspozycji twórczych i organizacyjnych. Świadomość faktu, że omawiany Tefsir daje się obiektywnie zinterpretować jako wytwór kultury świata islamskiego i kultury świata chrześcijańskiego – słowiańskiego, determinowała stosowanie adekwatnego instrumentarium metodologicznego. Działania Autorów projektu i Wykonawców zespalała idea wielokulturowości Tefsiru – wytworu kilku kodów kulturowych.

Przeprowadzona przez Uczonych toruńskich edycja i opracowanie tekstów tworzących omawiany Tefsir jest rezultatem tak kompetencji interdyscyplinarnej, jak i benedyktyńskiej pracowitości i wytrwałości. Przyjętą metodologię badań i ich realizację najpełniej pokazuje liczący ponad 1000 stron tom trzeci dzieła, zatytułowany *Transliteracja*. Edytorzy, wychodząc od oryginału tatarskiego tefsiru (zawierającego zapis *in continuo* tekstu oryginalnego Koranu w języku arabskim, jak i zapis arabski na interlineamie, będący przekładem na polszczyznę północnokresową, wykonanym przez Tatarów), opracowali sposób odczytu tej warstwy z alfabetu arabskiego na łaciński i dzięki temu odtworzyli (odkodowali) warstwę północnokresową (zakonserwowaną w XVI wieku w piśmie arabskim przez Tatarów z WKL), i poddali ją wszechstronnej analizie. Było to możliwe dzięki rozległej znajomości kultury Orientu i kultury łacińskiej – chrześcijańskiej, jaką wykazał się zespół Uczonych toruńskich. Zjawiska językowe zostały objaśnione w szerokim kontekście ekstralingwistycznym. Wartością stosowanej metody translacyjnej są m.in. alternatywne lekcje (odczyty) fragmentów Tefsiru (por. „Wiedzenie ‘wiedza, wiadomość’. Możliwy też odczyt nawęzane – wówczas stpol. nawiedzenie ‘dotknięcie, doświadczenie’”, I, s. 40).

Ogromna baza materiałowa stanowi – wobec braku oryginału z XVI w. – najstarszą (1723, wraz z uzupełnieniami z 1836 r.) pełną kopię Tefsiru Tatarskiego, tj. podwierszowego tłumaczenia Koranu na język polski (Tefsir z Olity,); zabytku znajdującego się obecnie na Litwie w zbiorach prywatnych. Olbrzymia jest także podstawa porównawcza, którą tworzy kilkadziesiąt innych kopii tefsirów, pochodzących z okresu od XVII do XIX wieku. Imponująca podstawa źródłowa jest więc kolejną zaletą recenzowanego dzieła.

Zadania, kompleksowo i wieloaspektowo sformułowane przez prof. Joannę Kulwicką-Kamińską i prof. Czesława Łapicza, oraz realizacja projektu pod ich kierunkiem przez międzynarodowe zespoły przyniosły wybitne rezultaty naukowe polskiej humanistyce ostatnich dekad obecnego stulecia. Podkreślić należy, że osiągnięty sukces naukowy jest wynikiem wysiłku badawczego znamienitych specjalistów nauk humanistycznych z Polski, Litwy, Białorusi, Ukrainy oraz ze Autorów i Wykonawców

projektu konsolidowała stale obecna w realizacji zadań badawczych świadomość, że Tefsir jest wytworem kilku kodów kulturowych. Dlatego też Uczeni toruńscy przyjęli wieloaspektowy opis tefsirów, prowadzony na poziomach: filologicznym, tekstologicznym, z równoległym uwzględnieniem warstw – słowiańskiej i orientalnej. I w tym – moim zdaniem – wyraża się nowatorska metodologia przekraczająca zakresy wyznaczone przez poszczególne dyscypliny naukowe reprezentowane przez uczestniczących w projekcie Badaczy. Monografia, wyrosła w nurcie kitabistyki, nowatorsko zespala metodologię takich dyscyplin, jak: slawistyka, orientalistyka, kulturoznawstwo i religioznawstwo.

O znaczeniu badań nad tefsirem jako dokumentem literatury religijnej Tatarów WKL, redaktorzy recenzowanej monografii piszą następująco:

Tatarska literatura religijna ukazuje związki między wielowątkową kulturą Rzeczypospolitej a światem islamu. Jest ponadto istotnym źródłem w badaniach filologicznych, gdyż zawiera niezbadane dotąd warstwy gramatyczne i leksykalne polszczyzny północnokresowej z okresu od XVI do XX wieku. Wszechstronnie ilustruje też sposoby i metody sławizacji – polonizacji i białorutenizacji – orientalizmów (zwłaszcza arabizmów i turcyzmów). Stanowi także bezcenny materiał do obserwacji procesów interferencyjnych i transferencyjnych w obrębie języków słowiańskich i kontaktów słowiańsko-orientalnych na wszystkich płaszczyznach językowych: graficzno-ortograficznej, fonetyczno-fonologicznej, leksykalno-semantycznej i gramatycznej, a zwłaszcza przenikania do polszczyzny zapożyczeń – związanych semantycznie z islamem – z języków arabskiego, tureckiego i perskiego (t. I, s. 43).

Znaczenie recenzowanej pracy postrzegam w wymiarach naukowych i narodowych. Po pierwsze: wzbogaca naszą wiedzę o kulturze i języku, o jego odmianach regionalnych. Stanowi więc dobre źródło dla badań historycznojęzykowych i studiów z zakresu dialektologii historycznej i geografii językowej, szczególnie dla poznania języka Kresów (głównie ich części północnej). Po drugie: jest istotnym źródłem w badaniach nad translacją tekstów religijnych islamu na języki występujące poza wymienionym kręgiem kulturowym; stanowi wzór warsztatu translatorycznego uwzględniającego zasadnicze aspekty tekstu utrwalonego w piśmie. Po trzecie: omawiany przekład Tefsiru wskazuje na międzynarodową rangę języka polskiego w XVI wieku. Po czwarte: wydanie i upowszechnienie dzieła wzbogaca zasoby kultury narodowej. Pokazuje – przez pryzmat Tefsiru – dzieje Rzeczypospolitej Obojga Narodów; stosunek władzy państwowej do mniejszości narodowych, wyrażający się m.in. tolerancją religijną.

Feliks Czyżewski

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie